

І. Д. Забужанська,

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

ПОЛІВЕКТОРНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВЛЕННЕВОГО РИТМУ

Статтю присвячено актуальній проблемі дослідження мовленнєвого ритму. У статті виокремлено та обґрунтовано пріоритетні напрямки дослідження ритмічної організації мовлення у світлі когнітивно-дискурсивної парадигми.

Ключові слова: *ритмічна організація мовлення, дихальна група, лінгвокогнітивний, когнітивна операція.*

Статья посвящена актуальной проблеме исследования речевого ритма. В статье выделены и обоснованы приоритетные направления исследования ритмической организации речи в свете когнитивно-дискурсивной парадигмы.

Ключевые слова: *ритмическая организация речи, дыхательная группа, лингвокогнитивный, когнитивная операция.*

The article is devoted to the problem of the study of speech rhythm. The priorities for the research of rhythmic organization of speech in the light of cognitive-discursive paradigm have been defined and substantiated.

Keywords: *rhythmic organization of speech, breath group, linguo-cognitive, cognitive operation.*

Постановка проблеми. Розвиток мовознавства вшир, у результаті чого спостерігається поява та активне функціонування нових напрямів сучасного мовознавства – прагмалінгвістики, соціолінгвістики, когнітивної лінгвістики [7, с. 21], які виникли на перетині лінгвістики з іншими нелінгвістичними науками, неминуче призводить до перегляду традиційних поглядів на природу, характерні ознаки, параметри, принципи організації та специфіку формування мовних явищ. До таких мовних феноменів належить ритмічна організація мовлення.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Проблема ритмічної організації мовлення не була позбавлена дослідницького інтересу, адже свого часу нею займалися провідні вітчизняні та закордонні лінгвісти, такі як А. М. Антипова, Ю. О. Богатова, Е. Бенвеніст, Ю. А. Васік, О. О. Вольфовська, Н. В. Воробей, М. Л. Гаспаров, М. П. Дворжецька, Л. В. Златоустова, Р. К. Потапова, D. Abercrombie, A. Cutler, D. Crystal, S. Hawkins, J. Laver, I. Lehiste, F. Ramus та ін.

Мета нашої наукової розвідки полягає у всебічному висвітленні різноаспектних підходів до дослідження мовленнєвого ритму на сучасному етапі розвитку мовознавчої науки.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні дослідження ритму репрезентовано різноаспектними підходами, які базуються на фізіологічних, психологічних, лінгвокогнітивних та лінгвосинергетичних основах.

Фізіологічні основи дослідження ритму безпосередньо пов'язані з природою людського тіла, із анатомічними та фізіологічними особливостями мовленнєвого апарату людини, у результаті чого ритм розуміється як чергування напружень і розслаблень органів артикуляції, які породжують утворення наголошених і ненаголошених складів [10]. З цією думкою погоджується К. Адамс, яка стверджує, що ритм мовлення по суті мускульний [14, с. 55]. Це безперечно, адже в основі ритмічності людського мовлення лежить рівномірність дихання, що неможлива без наявності пауз, які поділяють мовлення на рівні групи слів, відомі як дихальні групи. [10, с. 135]. У найзагальнішому лінгвістичному тлумаченні дихальна група розуміється як частина мовлення, відокремлена з обох сторін паузами, необхідними для вдиху (фізіологічними паузами) [1, с. 117; 11]. Ф. Ліберман, досліджуючи еволюцію людського мовлення, переконаний у тому, що дихальна група – це одиниця просодії, фонологічний конструкт, який гіпотетично має перцептивну, фізіологічну та лінгвістичну реальність [16, с. 118]. Більш того, дихальна група піддається контролю (С. Adams, В. Е. Murdoch), а її межі типово збігаються з основними синтаксичними межами [17, с. 17]. Таким чином, як ми бачимо, трактування дихальної групи розширює межі свого значення, трансформуючись від виключно фізіологічного аспекту до лінгвокогнітивного.

Ритм досліджується з позицій психології. Це безсумнівно, адже фонетика тісно пов'язана з психологією. Це пояснюється тим, що фонетичні процеси хоч і є соціальними у своїй основі, але протікають вони у мозку, психіці людини [6, с. 14]. Рибіна Н. В., досліджуючи просодію англійського мовлення з позицій білінгвізму, переконана у тому, що психологічні концепції ритмічності мовлення базуються на припущенні про існування певних психічних тенденцій, що спричиняють ту чи іншу ритмічну послідовність або її сприймання. Мовленнєвий ритм не існує поза сприйняттям: це властивість мовлення, яку неможливо відокремити від значення висловлювання [10, с. 134]. Науковій розробці проблеми психічних ритмів та сприйняття часу багато уваги приділяли І. М. Сеченов, І. П. Павлов, М. Є. Введенський, П. Фресс [8, с. 129]. Окрім цього, проблема психології ритму не обмежується виключно фонетичним аспектом її дослідження. Вона, на думку багатьох науковців, пов'язана з найбільш фундаментальними рисами сучасної картини світу в науці і культурі. Більше того, вищезазначена проблема корелюється із практичною перетворювальною діяльністю людства та відноситься до найактуальніших у зв'язку із динамікою процесів, що відбуваються в історії, науці, культурі і соціально орієнтованих практиках [3].

Психологічні концепції ритмічності мовлення знаходяться переважно у центрі уваги когнітивних психологів. Як відомо, когнітивна психологія – один із пануючих напрямів сучасної психології, що працює у таких дослідницьких галузях як сприйняття, розпізнавання, мовлення, психологія мислення, намагаючись вивчити і зрозуміти дію когнітивних процесів.

Останніми роками зацікавленість ритмічністю мовлення знаходить своє відображення у царині психофізіології – міждисциплінарного напрямку досліджень мозкових механізмів суб'єктивних процесів і станів (сприй-

няття, уваги, пам'яті, емоцій, мислення, мовлення, свідомості та ін.) До речі, ще відомий радянський психолог Л. С. Виготський задовго до виокремлення психофізіології у окремий напрям досліджень висловив думку щодо зумовленості ритмів художніх творів психофізіологічними рисами та станом митця. Інтеграція фізіологічних і психологічних процесів у формуванні мовленнєвого ритму підтверджується наступним: «Ритм не є ані окремим звуком, ані простим значенням, ані м'язовим задоволенням, він є всім цим разом, нерозривною цілістю» [5, с. 27].

Наступним кроком у дослідженні мовленнєвого ритму стали нейронауки. Значного популярності отримала маргінальна галузь на стику психології, неврології та лінгвістики – нейролінгвістика, у фокусі уваги якої знаходиться ментально-лінгвальний комплекс, що складається із тріади мислення, свідомості та мови. Як справедливо стверджує Чернігівська Т. В., рубіж XIX–XX століть вперше обґрунтовано поставив питання про співвіднесеність мови та нейроанатомії, а відтак прямого співвіднесення лінгвістичних і нейрофізіологічних даних мозку людини у рамках наукового підходу [12]. За нашими переконаннями, досліджуючи ритмічну організацію мовлення у межах когнітивно-дискурсивної парадигми, важливо звернути увагу на внесок нейронаук у вивчення специфіки ритмічної організації мовленнєвого процесу [5].

Когнітивна наука сформувала когнітивну (у деяких джерелах когнітивно-дискурсивну) наукову парадигму. Ця лінгвістична парадигма характеризується спрямуванням на вивчення мови як засобу отримання, зберігання, обробки, переробки і використання знань. Особливість когнітивної лінгвістики у тому, що не постулюючи нового предмету дослідження, вона змінює пізнавальні установи і методологію традиційної лінгвістики. Відтак, на перший план виходить ідея мовних фактів, які пояснюються фактами немовної природи і не обов'язково помітними [9, с. 25.]. Діапазон сучасного використання терміну «когніція» значно розширився і сьогодні включає такі поняття як «знання», «розум», «мислення», «сприйняття», «впізнання», а синонімами до слова «когнітивний» вживаються такі слова як «інтелектуальний», «внутрішній», «ментальний», «розумовий», «інтеоризований».

Лінгвокогнітивний вектор дослідження фонетичних одиниць сегментного та супrasegmentного рівнів був помічений задовго до формування когнітивної лінгвістики. Плеяда таких видатних мовознавців XIX–XX ст. як І. О. Бодуен де Куртене, О. О. Потебня, Ф. де Соссюр, Л. В. Щерба заклали солідне теоретичне та методологічне підґрунтя лінгвокогнітивних досліджень у галузі фонетики. З того часу, інтерес не згасає. Якісно новий рівень досліджень ритмічної організації мовлення у межах сучасного поліпарадигмального простору лінгвістики представлено працями лінгвістів XXI століття (О. Р. Валігура, І. В. Красовська, R. Jackendoff, J. Laver, H. McNeely, P. Suppes, R. Tsur).

Спрямованість когнітивної лінгвістики на розгляд мови як пізнавального знаряддя кодування і трансформації знань дозволяє, за нашими переконаннями, розглядати ритмічну організацію мовлення як систему, яка кодує досвід мовця, зокрема емоційний. Розглядаючи актуалізацію віршованого тексту як явище мовленнєво-розумового процесу, завдяки якому відбувається перехід від орфографічного до орфоепічного коду, лінгвісти вважають за необхідне акцентувати увагу на його сприйнятті та декодуванні у мовленнєвому потоці інформації, яка передається не лише на лексичному та синтаксичному рівнях, а й на рівні фонетичному [10, с. 136]. Зокрема, О. Р. Валігура підкреслює онтологічний взаємозв'язок емоцій, когніції та просодії як складників процесу усної комунікації [2, с. 15].

Ритмічна організація мовлення у когнітивному аспекті представлена у наукових працях Е. Лілї (E. Lilja) [5], яка досліджує когнітивний аспект поетичного ритму. З точки зору ритмічної організації поетичного мовлення, ритм вважається гештальтом (E. Souper-Kuhlen) – комплексною, цілісною функціональною структурою, яка поєднує чуттєві і раціональні елементи. Це своєрідна одиниця оперативної свідомості [4, с. 81].

За нашими переконаннями, організовуючи мовлення ритмічно, ми застосовуємо певні когнітивні операції, до яких насамперед належать висвітлення та фокусування. Фокусування співвідноситься із відомими у психології поняттями «фону» і «фігури», і передбачає акцентуацію того, що повинно бути на передньому та задньому планах [4]. Висвітлення (у деяких джерелах промінантність) як когнітивна операція безпосередньо пов'язана з фокусуванням, а відтак з ритмізацією мовлення. Це пояснюється тим, що все, що виділене увагою, є «висвітленим». Д. Кристал, наприклад, так трактує поняття ритму у лінгвістиці: «Ритм – фонологічний термін, що стосується усвідомленої, відчутної регулярності помітних (промінантних) одиниць у мовленні» [15, с. 417]. Крім цього, промінантність, яку деякі фонетисти ототожнюють з силою звуку, виступає, на думку Д. Кристала, основою сутності ритму в англійській мові [18, с. 7].

Таким чином, аналіз лінгвістичних розвідок з проблематики ритмічної організації мовлення довів, що область фонетики розширює свої межі і проявляє тенденцію до виходу за рубежі, які спочатку були встановлені винятково лінгвістичним застосуванням [18, с. 9].

Ритмічна організація мовлення активно вивчається з позицій лінгвосинергетики. Досліджуючи ритмомелодичну структуру у лінгвосинергетичному аспекті, М. Чернова розглядає ритм як інтегративний компонент когнітивної структури. Вона доходить висновку, що ритмомелодична структура є змістовно-значимим компонентом самоорганізації тексту, а ритм є невід'ємним складником емоційно-сміслової домінанти і зумовлює спосіб її репрезентації при породженні мовлення [13].

Висновки та перспективи дослідження. Відтак, можна впевнено стверджувати, що ритмічна організація мовлення і сьогодні залишається невичерпним джерелом лінгвістичного вивчення. Наповнення ритму психологічним, когнітивним та лінгвосинергетичним змістом сталося саме на порубіжжі XX–XXI століть. Це, вочевидь, пов'язано із розширенням зв'язків лінгвістики з іншими науками негуманітарного циклу як однією із домінантних тенденцій сучасних лінгвістичних пошуків. Пріоритетним у подальшому вважаємо дослідження лінгвокогнітивних параметрів організації англійських віршованих текстів XXI ст.

Література:

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – 2-е изд., стер. – М : УРСС : Едиториал УРСС, 2004. – 571 с.
2. Валігура О. Р. Емоції, когніція і просодія: взаємодія у процесі міжкультурної комунікації. Світ емоцій у дзеркалі когніції: мова, текст, дискурс: тези доповідей Круглого столу, присвяченого ювілею проф. О. П. Воробйової / КНЛУ, Київ, 27 вересня 2012 р. [відп. ред. Л. Ф. Присяжнюк]. – К., 2012. – С. 15.
3. Вахромов Е. Е. К постановке проблемы психологии ритма [Текст] / Е. Е. Вахромов // Мир психологии : Научно-методический журнал. – 2002. – № 3 (31). – С. 40–56.
4. Жабогинская С. А. Модели репрезентации знаний в контексте различных школ когнитивной лингвистики: интегративный подход // Когнитивные исследования языка. Вып. III. Типы знаний и проблемы их классификации: Сб. науч. трудов / Ред. Е. С. Кубрякова, Н. Н. Болдырев. – М.-Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Г. Р. Державина, 2008. – С. 61–74.
5. Забужанська І. Д. Ритмічна організація мовлення: когнітивний аспект // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство. – 2014. – Вип. 5 (282) – С. 26–30.
6. Зиндер Л. Р. Общая фонетика / Л. Р. Зиндер. – М., Высшая школа, 1979. – 312 с.
7. Лингвистика речи. Медиастилистика: коллективная монография, посвященная 80-летию профессора Г. Я. Солганика. – М. : Флинта, 2012 – 528 с.
8. Литвиненко О. Д. Ритм як динамічна складова інтегральної індивідуальності // Вісник Одеського національного університету. – Одеса. – 2010. – Т. 15. Вип. 4. Психологія. – С. 125–131.
9. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика / В. А. Маслова. – Минск: ТетраСистемс, 2008. – 272 с.
10. Рибіна Н. В., Кошіль Н. Є. Особливості актуалізації ритмічної структури англійського мовлення українських білінгвів. // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Вип. 23. – 2012. – С. 134–136.
11. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов. Изд. 2-е. – М. : Просвещение, 1976. – 544 с.
12. Черниговская Т. В. Зеркальный мозг, концепты и язык: цена антропогенеза // Физиологический журнал им. И. М. Сеченова. – СПб, 2006. – Т. 92. – № 1. – С. 84–99.
13. Чернова М. М. Ритмомелодическая структура как компонент процесса самоорганизации текста : Дис.... канд. филол. наук : 10. 02. 19 : Горно-Алтайск, 2002. – 295 с.
14. Adams, C. English Speech Rhythm and the Foreign Learner / C. Adams. – The Hague, [Noordeinde 41] : Mouton, 1979. – 231 p.
15. Crystal, D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics / D. Crystal – Oxford: Blackwell, 2002. – 522 p.
16. Lieberman, Ph. The Biology and Evolution of Language / Ph. Lieberman –Harvard University Press, Cambridge, MA, 1984. – 452 p.
17. Smit, A. B. Articulation and Phonology Resource Guide for School-age Children and Adults / A. B. Smit – Cengage Learning, 2004 – 283 p.
18. Vrabel, T. Lectures in Theoretical Phonetics of the English Language and Method Guides for Seminars / T. Vrabel – Ungvar: PoliPrint, 2009. – 176 p.